

पारिजातका कवितामा नारी उत्पीडन

उपप्राध्यापक, माया घिमिरे, Email : ghimiremaya26@gmail.com

(राममणि बहुमुखी क्याम्पस, रूपन्देही)

ARTICLE INFO

Received : 03 Aug. 2025

Revised : 07 Aug. 2025

Accepted : 10 Aug. 2025

लेखसार

प्रस्तुत लेख पारिजातका कवितामा नारी उत्पीडनको विश्लेषणमा केन्द्रित छ। नारी उत्पीडन नारीवादी दार्शनबाट परिपोषित छ। यसमा नारीलाई नारी भएकै कारण शारीरिक तथा मानसिक रूपमा आघात पुग्ने गरी गरिने विभेद, शोषण, दमन, हिंसा र उत्पीडनको अध्ययन गरिन्छ। पाठमा चित्रित

पात्रका कार्य, तिनका भूमिका, व्यवहार, लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको अवस्थाका आधारमा नारी उत्पीडनको पहिचान हुन्छ। समाजमा पितृसत्ताको अभ्यन्तरित वर्चस्वका कारण असन्तुलित शक्तिसम्बन्धका देखिन्छ। जसका कारण अधीनस्थ नारी पात्रहरू किनारामा पुर्‍याइएका हुन्छन्। यस लेखमा तिनै शक्तिहीन उत्पीडित नारी पात्रको विश्लेषण गरिएको छ। पुस्तकालयबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिएको यस लेखमा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा पारिजातका तीनवटै कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता मध्येबाट नारी उत्पीडन सशक्त, सबल र सघन रूपमा अभिव्यक्त भएका रचनालाई सोद्देश्य चयन गरिएको छ। यस लेखमा सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा निर्माण गर्नका लागि द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको उपयोग गरिएको छ। गुणात्मक अनुसन्धान पद्धति र पाठ विश्लेषण विधिको उपयोग गरिएको यस लेखमा पाठमा प्रयोग भएका नारी उत्पीडन प्रधान कथनका आधारमा कृतिनिष्ठ व्याख्या गरिएको छ। पितृसत्तात्मक नेपाली समाजमा सांस्कृतिक र विचारधारात्मक रूपमा पुरुषमा निहित सत्ताको प्रभुत्वका कारण नारीहरू विभेद, शोषण, दमन, हिंसा र उत्पीडनमा परी किनारीकृत भएको विषय कवितामा अन्तर्वस्तुका रूपमा आएको छ। नेपाली समाजमा पितृसत्ताको वर्चस्व सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा दमनकारी मात्र नभई नारी मनोविज्ञान र शरीरमा समेत पुरुषकै अधिकार हुन्छ भन्ने पितृसत्तात्मक मान्यताका कारण पुरुष नारीका सापेक्षमा बढी शक्तिशाली हुने हुँदा नारी उत्पीडनमा परेको निष्कर्ष निकालिएको छ। लेखमा समाज तथा परिवारमा शक्तिसम्बन्ध खलबलिदा पुरुष उत्पीडक भई केन्द्रमा रहेको र नारी उत्पीडनमा परी किनारामा पुगेको भाव अभिव्यञ्जित भएको छ। यसका साथै लिङ्गीय आधारमा नारीहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिकलगायतका पितृसत्तात्मक संरचनाका कारण हिंसा, दमन, शोषण र उत्पीडनमा परेको विषयलाई विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ।

शब्दकुञ्जी : उत्पीडन, पितृसत्ता, प्रभुत्व, शक्तिसम्बन्ध, हिंसा।

परिचय

पारिजात (१९९३-२०५०) नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभा हुन्। उनले कविता विधाका माध्यमबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा आरम्भ गरेकी हुन्। विष्णुकुमारी वाइवा नेपाली साहित्यमा पारिजातका नामले प्रसिद्धि प्राप्त नारी हस्ताक्षर हुन्। उनी २०१३ सालमा 'धरती' पत्रिकामा 'आकाङ्क्षा' शीर्षकको कविता प्रकाशन गरी नेपाली साहित्यमा सार्वजनिक भएकी हुन्। उनका आकाङ्क्षा (२०१४), पारिजातका कविताहरू (२०४४) र बैँसालु वर्तमान (२०५०) गरी तीनवटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छन्। पारिजातको काव्ययात्रा स्वच्छन्दतावादबाट विसङ्गतिवादी

अस्तित्ववादी चिन्तन हुँदै समाजवादी दर्शनतर्फ मुखरित भएको हो । उनको पहिलो कविता सङ्ग्रह आकाङ्क्षा मा १५ वटा कविता सङ्गृहीत भएर रहेका छन् । उनको दोस्रो कविता सङ्ग्रह पारिजातका कविताहरू र तेस्रो कविता सङ्ग्रह 'बैँसालु वर्तमान' मा क्रमशः ३८ र २६ वटा कविता सङ्गृहीत छन् । उनले कविता लेखनको पूर्वार्ध चरणका कवितामा भावुकता, प्रकृतिप्रेम, काल्पनिकता, जीवनका पीडा, यौवनकालीन उतारचढाव, नैराश्यताजस्ता युवावयका रुमानी भावलाई अभिव्यञ्जित गरेकी छन् भने उनका उत्तरार्ध चरणको मूल प्रवृत्ति भने समाजवादी यथार्थवाद नै हो ।

पारिजातका कवितामा नेपाली समाजमा विद्यमान संस्कृति तथा नारी अपरिचयीकरणसम्बन्धी भाष्यका कारण उत्पीडनमा परेका नारी जीवनको चित्रण भएको छ । उनका कवितामा प्रस्तुत नारी उत्पीडनको विषय सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक यौनिक पक्षसँग सम्बन्धित रहेका छन् । समाजमा पुरुषसरह सङ्ख्यात्मक उपस्थिति भए पनि पितृसत्ताको विभेदकारी ज्ञानका कारण पहिचानहीन बनेका नारीका साथै आर्थिक रूपमा कमजोर नारीमाथि हुने शारीरिक, मानसिक र जैविकीय हिंसाजनित उत्पीडनको चित्रण पाइने पारिजातका कवितामा नारीलाई वस्तुका रूपमा उपभोग गर्ने सांस्कृतिक भाष्यका कारण सृजित प्रतिकूलता तथा त्यसको व्यङ्ग्यात्मक प्रतिरोध भएको छ । पारिजातका कवितामा चित्रण भएका नारी पात्रहरू सामन्तवादी संस्कृति र पुरुषबाट उत्पीडित रहेका छन् ।

प्रस्तुत लेखको शोधक्षेत्र पारिजातका कवितामा नारी उत्पीडनको विश्लेषण हो । यस लेखको पूर्णताका लागि पारिजातका तीनवटै कवितासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामध्येबाट सोदेश्य मानुषी, आमा, प्रेम कथा, एउटी स्वास्नी मान्छेको अन्तरवार्ता, अभावग्रस्त चौतारी, गढतिरको ढुङ्गामा आमाको सम्भना, मृत्युका अँगालामा, नसोध मलाई, लाहुरेलाई एक रोगी प्रेमिकाको पत्र, बलात्कृतकोबयान, जुठी दमिनीको अभिव्यक्ति, आमा, आधार र गीत कवितालाई चयन गरिएको छ । यसप्रकार चयन गरिएका कविताको विश्लेषणको आधार यिनमा अभिव्यक्त नारी उत्पीडनको प्रधानता हो ।

पारिजातका कविता सांस्कृतिक सन्दर्भमा नारी उत्पीडनको कसिलो अभिव्यक्ति मुखरित भई संरचित भएका छन् । उनका कवितामा नेपाली समाजको निर्मितिका कारण शोषण र उत्पीडनमा परेका नारीको दमित स्वरूप तथा लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धका दृष्टिले पितृसत्ताको विभेदकारी सांस्कृतिक भाष्यलाई अवलम्बन गर्न बाध्य नारीको उत्पीडित अवस्थाको चित्रण भएको छ । उनका कवितामा नेपाली समाजको एकात्मक सांस्कृतिक निर्मितिका कारण परम्परा, अभ्यस्त सामन्तवादी पितृसत्तात्मक संस्कृतिका कारण अधीनस्थ तुल्याइएका नारीको गतिहीन भूमिकाका साथै पुरुष आधिपत्यका कारण वञ्चितमा परेका नारी र पुरुषप्रधान विचारधारालाई ग्रहण गर्ने क्रममा उपेक्षाको सिकार भएका समूहको प्रतिरोधी चेतनाको अभिव्यञ्जना भएको छ । नेपाली समाजमा परम्पराका नाममा स्थापना भएका नारीविरोधी संस्कृतिको पर्दाफास गर्ने पारिजातका कवितामा लैङ्गिक भूमिकाका दृष्टिले घरघरानाको चौधरोमा परेका नारीको परम्पराप्रतिको विद्रोह र तथा त्यसका आधारमा नवीन नारीचेतनालाई नारीवादी दर्शनका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएका छन् । सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाले निर्माण गरेको असन्तुलित शक्तिसम्बन्धका कारण पारिजातका कवितामा नारी पात्रहरू उत्पीडनमा परेका छन् । उनका कवितामा विचार पक्ष मूलभूत रूपमा सामाजिक सांस्कृतिक उत्पीडन, यौनिक उत्पीडन र जैविक उत्पीडनमा आधारित भएर आएको छ । पारिजातका कवितामा अभिव्यक्त नारी उत्पीडनको विश्लेषण र संश्लेषण गरिने यस लेखमा उनका काव्यिक रचनामा नारी उत्पीडनको स्वरूप केकस्तो छ ? नारी उत्पीडनलाई कवितामा कसरी प्रयोग गरिएको छ तथा नारी उत्पीडनलाई कवितामा किन प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने शोध प्रश्नको निराकरण गरिने उद्देश्यमा केन्द्रित यस लेखले पारिजातका कविताका साथै

नेपाली कवितामा अभिव्यक्त नारी उत्पीडनको विषयको अध्ययन गर्नका लागि मार्गदर्शन गर्ने भएकाले यस लेखको औचित्य र महत्वको पनि पुष्टि हुन्छ। यस लेखमा अध्ययनको रिक्तता पत्ता लगाउन र सिद्धान्त निर्माणको लागि निम्नानुसार पूर्वकार्यको समीक्षा गरिएको छ :

सिमोन द बुभाको **द सेकेण्ड सेक्स** (१९४९) जुडिथ बटलर (१९९०) को **जेन्डर ट्रबल फेमिनिजम एन्ड द सबभर्जन अफ आइडेन्टिटी पिल्चर, जाने एन्ड इमेल्डा बेलेहान** (२००४) **फिफ्टी कि कन्सेप्ट अफ जेन्डर स्टडिज** पुस्तकहरूमा लैङ्गिक निर्मितिका बारेमा समीक्षा गर्दा अभिव्यक्त परम्परित पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक निर्मितिका कारण पुरुषको प्रभुत्व बढेको र नारीहरू उत्पीडनमा परेको विषयको बारेमा विमर्श गरेका छन्। साथै उनीहरूले यौन, सत्ता र शक्ति जस्ता विषयमा विमर्श गरी नारी उत्पीडनका बारेमा राखेका धारणा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा नारीलाई वस्तुकरण गरी उनीहरूको चरित्रलाई विद्रूपीकरण गरिएको विषय प्रस्तुत भएको छ। नारीवाद र लैङ्गिकताका बहुआयामिक पक्षको विमर्शका क्रममा असन्तुलित शक्तिसम्बन्ध सम्बन्धी आएका यी चिन्तनले सिद्धान्त निर्माण गर्न र नारी उत्पीडनका आधारमा पाठ विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएका छन्।

सुधा त्रिपाठी (२०७०) ले “नारीवादी चेतनाको संवाहकका रूपमा मानुषी कविता”लेखमा मानुषी कवितालाई नारी लेखकद्वारा लिखित नारी मुक्तिको कामना गरिएको कविताका रूपमा विवेचना गरेकी छन्। पुरुषोत्तम सुवेदी (२०७५) ले ‘पारिजातका कविता’ विषयक अध्ययनमा पारिजातको साहित्यिक यात्रा कविता लेखनबाट भएको उल्लेख गर्दै पारिजात पूर्वार्द्ध चरणका कविता विसङ्गतिवाद, अस्तित्ववाद, हुँदै शून्यवादमा रूपान्तरित भएको उल्लेख गरेका छन् भने उनको उत्तरार्द्धका चरणका कवितामा नारीका वैयक्तिक अनुभूति, पीडा, कुण्ठा र भोगाइको प्रस्तुतिले शक्तिसन्तुलनको विषय मुखर रहेको दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन्। आनन्ददेव भट्ट (२०७५) ले “बैसालु वर्तमान पारिजातको काव्यात्मक जवाफ” विषयक अध्ययनमा पारिजातको काव्ययात्राको समीक्षा गर्दै पारिजातका २०३६ देखि २०४९ सम्मका कवितामा क्रान्ति, विद्रोह, असमान शक्तिसन्तुलनका कारण नारी वर्गमाथिको भएको अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो, उत्पीडन आदिको विश्लेषण गरेका छन्। नारायणप्रसाद गडतौला (सन् २०१९) ले नेपाली कवितामा नारीचेतना विषयक अध्ययनमा वि. सं २०४६ को सेरोफेरोका नेपाली नारी कविका कवितामा विद्रोहको भावना अभिव्यञ्जित भएको दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन्। रेखा कौसल रेग्मी (२०८०) ले ‘नेपाली नारी कविका कवितामा नारीवाद’ शीर्षकको अध्ययनमा पारिजातका ‘मानुषी’ जस्ता कवितामा पितृसत्तात्मक निर्मितिका कारण नारीहरूको प्रतिनिधित्व र पहिचानमा समस्या आएको विषय उठान गरेकी छन्। यस लेखमा उपर्युक्त पूर्वाध्यायन नारी उत्पीडनका आधारमा कविता सर्वेक्षण र विश्लेषणका गर्न सहयोग सामग्रीका रूपमा रहेका छन्। सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाको सापेक्षताका कारण असन्तुलित शक्तिसम्बन्ध विद्यमान हुँदा लैङ्गिक उत्पीडन बढेको उल्लेख गरिएका यी पूर्वाध्यायनको कविताको छनोट र विश्लेषणमा सहयोग सामग्रीका रूपमा रहेका छन्। यसका साथै यी अध्ययनले पारिजातका कविताको सांस्कृतिक अध्ययनका अन्य पक्षबाट अध्ययन तथा विश्लेषण भए पनि नारी उत्पीडनका दृष्टिले अध्ययन हुन बाँकी रहेको विषयलाई पुष्टि गरी अध्ययनको रिक्ततालाई स्थापित गरेका छन्।

शोध विधि

यस लेखका लागि निम्नानुसारको शोध विधि अपनाइएको छ :

सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत लेखको क्षेत्र पारिजातका तीनवटा कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कविता रहेका छन् । प्रस्तुत लेखसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको सङ्कलन मूलतः पुस्तकालयीय स्रोतबाट गरिएको छ । यस अन्तर्गत प्राथमिक तथा द्वितीयक प्रकृतिका सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा आधारभूत सामग्रीको रूपमा पारिजातका आकाङ्क्षा, पारिजातका कविताहरू, बैशालु वर्तमान कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत कवितामध्ये अध्ययनको उद्देश्यानुसार नमुना छनौट गरिएका कविताहरू रहेका छन् भने सहायक सामग्रीका रूपमा नारी उत्पीडनसम्बद्ध मान्यता, पूर्वकार्यका समीक्षा र सामग्री विश्लेषणका लागि आवश्यक सैद्धान्तिक सामग्रीहरू तथा पुस्तक, विश्वकोश, समालोचनात्मक लेखहरूलाई आधार मानिएको छ ।

विश्लेषण विधि

प्रस्तुत लेखको दार्शनिक आधारका रूपमा नारीवाद रहेको छ । यसमा पारिजातका कवितामा नारी उत्पीडन छ भन्ने विषय प्रमेय (तत्त्वमीमांसा) का रूपमा रहेको छ । यसलाई नारी उत्पीडनसम्बद्ध कवितासँग संयोजन गरी पाठको विश्लेषण गरिएको छ । यसका लागि आन्तिनियो ग्राम्सी, सिमोन द बुभा, जुडिथ बटलर, पिल्चर जानेलगायतका नारीवादसम्बन्धी सिद्धान्तलाई आधार मानी विश्लेषण गरिएको छ । उक्त मूल्य पारिजातका कविताको भावसौन्दर्य र कलासौन्दर्यसँग सम्बन्धित भएर आएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण पाठविश्लेषणमा आधारित गुणात्मक पद्धतिका आधारमा गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

उत्पीडन भन्नाले अरू कसैको व्यवहारका कारण पीडामा पर्नु वा पीडित हुनु हो । नारी हुनुकै कारण लैङ्गिक विभेद, दमन, शोषण र उत्पीडनमा पर्नु वा अधीनता स्वीकार गर्न बाध्य पारिनु नारी उत्पीडन हो । नारी उत्पीडनकासन्दर्भमा यसलाई व्याख्या गर्दा पुरुषद्वारा नारी थिचिएको, मिचिएको, स्थिति तथा उनीहरूलाई असह्य भएको र त्यसबाट असन्तुष्ट रही त्यसको विरोधमा लाग्न खोजेको स्थिति हो । महिलाहरूमा आफूप्रति घर परिवार वा समाजले भेदभाव, शोषण वा थिचोमिचो गरेको छ र त्यसबाट आफूलाई शारीरिक र मानसिक रूपमा हानिनोक्सानी भएको छ भनी स्थितिको पहिचान भएको अवस्था हो (भट्टा, २०६७, पृ. १५) । पितृसत्तात्मक व्यवस्था भएको समाजमा पुरुषले महिलामाथि संस्थागत रूपमा नै दमन गरेको हुन्छ । पितृसत्ताको आडमा गरिने यस्ता दमन प्राकृतिक नभएपनि प्राकृतिक नै हो कि भन्ने भ्रम सिर्जना गर्दै लामो समयदेखि चलिआएको छ । महिलाको श्रमशक्तिको शोषण, प्रजनन अधिकार, पुरुषमा निहीत नारीमाथि लैङ्गिक विभेद र अधिकांश पहुँचमा पुरुषको उपस्थितिका कुराले समाजमा पितृसत्ता बलियो बनेको छ । यसले महिलालाई आर्थिक पक्षबाट समेत निरीह बनाई शोषण र दमनका अवसरहरू पुरुषका पक्षमा बलियो बनाइएको र महिलाहरू उत्पीडनमा परेको विषयको चित्रणमा समकालीन नेपाली कथाहरू विशिष्ट बनेका छन् ।

लैङ्गिक दमन र शोषण दुवै राजनैतिक आर्थिक अवधारणा हुन् । शोषणको आधार आर्थिक सम्बन्ध हो भने त्यसकै आधारमा दमनको अधिारचना तयार भएको हुन्छ । दमन र शोषण एउटा वर्चस्वशाली समूहले अर्को समूहमाथि गर्ने आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक नियन्त्रण हुन् । (भट्टा, २०७३, पृ., १०९) यसैबाट समाजमा लैङ्गिक उत्पीडनको आधार तयार हुन्छ । यसरी महिलाहरूमा पितृसत्तात्मक व्यवस्था विद्यमान हुँदा श्रम विभाजन

जस्ता कारणले उत्पीडनको सिकार हुनु परेको हो । शक्तिको दुरूपयोग गरी इच्छा विपरीत अरूलाई भौतिक वा मानसिक कुनै पनि प्रकारको कष्ट हुने काम गर्नु हिंसा हो । यो शक्तिशालीहरूले शक्तिहीनहरू माथि गर्ने व्यवहार हो । पितृसत्तात्मक समाजमा महिलाहरू पुरुषहरूभन्दा कम शक्तिशाली मानिन्छन् । त्यसैले उनीहरू कुनै न कुनै रूपमा हिंसाबाट पीडित छन् (भट्टराई, २०६७, पृ. १६) ।

कुनै कुनै समाजमा पुरुष तथा तेस्रो लिङ्गी पनि हिंसाबाट पीडित भएका छन् तर महिला तथा तेस्रो लिङ्गी भएकै कारणले पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुषको दर्जामा महिलाहरू नै बढी हिंसाबाट पीडित छन् । लैंगिक अध्ययनको महत्त्वपूर्ण विषय हिंसा पनि हो । हिंसा महिला, पुरुष तथा तेस्रो लिङ्गीमाथि गरिने शोषण र दमनको कारक पनि हो । सामाजिक हिंसाका अनेक रूपहरू पाइन्छन् बोक्सी तथा शिशु हत्या, सती प्रथा, यौनोच्छेदन महिला हिंसाका परम्परागत रूपहरू छन् । (भट्टराई, २०७३, पृ. १०९) महिला गरिने दमन र शोषणको व्यवहारजन्य रूप नै नारी हिंसा हो । परिवारदेखि सार्वजनिक यातायात कार्यालय आदिमा महिलाले भोग्नुपरेको यौनजन्य हैरानी पनि हिंसाको अर्को रूप हो । बलात्कार पनि हिंसाको सामाजिक रूप हो । हिंसा अन्तर्गत यौनजन्य हिंसा मात्र नभएर भौतिक र मानसिक यातनाजस्ता विषय पनि पर्दछन् जसअन्तर्गत यातना, कुटपिट, खानपिनामा बन्देज लगायत हिंसाजन्य विषयहरूलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । (भट्टराई, २०७३, पृ. ११०) नारी उत्पीडनले नारीले भोग्नु परेका वा भोगेका हिंसाका बारेमा अध्ययन गर्दछ ।

उत्पीडन भाषिक, सांस्कृतिक, सामाजिक र राजनीतिक रूपमा केन्द्रमा रहेको समूहले किनाराका समूहमाथि गरिने नियोजित विभेदको प्रक्रिया हो । नारीवादले नारीमाथि गरिने हरेक प्रकारका हिंसा र निरुत्साहनका विषयलाई नारी उत्पीडनका रूपमा परिभाषित गरेको छ । नारीले बालक कालमा पिता, युवावस्थामा पति वा दाजुभाइ तथा वृद्धावस्थामा सन्तान वा आफन्तको आश्रयमा बस्नुपर्ने तथा तिनकै अधीनस्थतामा रहनुपर्ने पितृसत्ताको विचारधारामा नारी लगायत अन्य लिङ्गी निर्मितको उत्पादन, श्रमशक्ति, गतिशीलता, यौनिकता, प्रजनन, सम्पत्ति तथा स्रोतमा पुरुष नियन्त्रणका कारण उत्पीडनको सिर्जना भएको हो (पाण्डे, २०६९, पृ. २२२) । नारीवादले सामाजिक र सांस्कृतिक रूपमा नारीमाथि नियन्त्रण गर्ने र गर्नका लागि बनाइएका सबै प्रकारका विभेदकारी पद्धतिलाई उत्पीडनका रूपमा अघि सारेको छ । सामाजिक संरचनामा रहेका जाति, वर्ग, लिङ्ग, धर्म, संस्कृति, रङ, भूगोल, भौतिक, मानसिक, फरक क्षमता, अपाङ्गताजस्ता पहिचानलाई किनारीकृत गरी यस प्रकारका समूहमाथि गरिने पक्षपातपूर्ण व्यवहार नै सामाजिक उत्पीडनका कारक हुन् ।

परम्परित पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाका कारण नेपाली समाजमा पुरुषको तुलनामा महिला उत्पीडनमा परेका देखिन्छन् । हिंसा नै लैङ्गिक उत्पीडनको प्रमुख स्रोत हो । नारीवादले नारीपक्षीय अध्ययन गर्ने हुनाले यसमा नारी उत्पीडनलाई मुख्य विषय बनाइएको हुन्छ । नारी उत्पीडन पुरुषवाचक र महिलावाचक द्विचरक्रमका आधारमा निर्माण भएको सोपानक्रम नै उत्पीडन र विभेद सिर्जना गर्ने कारक हो भने यसलाई सङ्केत गर्ने प्रतीकात्मक प्रणाली र अर्थबोधको ज्ञानले यसलाई संस्कृतीकरण गर्नका लागि सहजीकरण गरेका छन् । पुरुषप्रधान समाजमा यसै पनि महिलाहरू पुरुषबाट हेपिएका अनि दबिएका हुन्छन् । महिलाहरू स्वयम् पनि वर्षौंदेखि पितृसत्तात्मक सोचद्वारा ग्रसित छन् । व्यक्तिको शरीरलाई सांस्कृतिक भाष्यका नाममा नियन्त्रण गरी पुरुषको मनोविज्ञानका आधारमा सञ्चालित हुनु तथा शक्तिसम्बन्धमा एकत्ववादी विषयको उपस्थापन गरिएका कारण नारी उत्पीडनले सांस्कृतिक स्वरूप प्राप्त गरेको हो (बटलर, सन् १९९०, पृ. ६) । यिनै कारणले गर्दा एउटा पुरुषद्वारा अनि अर्को स्वयम् नारीद्वारा नारीमाथि उत्पीडन

भएको पाइन्छ । यसरी समाजमा नारीमाथि दोहोरो उत्पीडन भएको देखिन्छ । नारीवादी अवधारणा अनुसार लैङ्गिक उत्पीडनलाई जैविकीय उत्पीडन, सामाजिक सांस्कृतिक उत्पीडन र यौनिक उत्पीडन गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ (पन्त, २०७८, पृ. २९-३६) । नारीवादमा नारी उत्पीडनको विषय प्रमुख राजनीतिक र सांस्कृतिक मुद्दाका रूपमा स्थापित रहेको छ । पारिजातका कवितामा एकात्मक पितृसत्तात्मक विचारधाराका कारण उत्पीडनमा परेका नारी र तिनका जीवनसम्बन्धी विशिष्ट सन्दर्भको अभिव्यञ्जना भएको छ । पारिजातका कवितामा चित्रण भएका नारी उत्पीडनसम्बन्धी विषयको विश्लेषण तलको उपशीर्षकमा भएको छ ।

विश्लेषण र नतिजा

पारिजातका कवितामा सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक अपरिचयीकरणको मारमा परेका नारीको जीवन्त जीवनको अभिव्यक्ति भएको छ । पारिजातका कवितामा आर्थिक, सांस्कृतिक र जैविकीय उत्पीडनका कारण वञ्चितकरणमा परेका नारी र तिनको दयनीय अवस्थाको चित्रण भएको छ । जैविक र यौनिक रूपमा उत्पीडनमा परेका नारी र तिनको अपरिचयीकरणको अवस्था 'आमा' कविताका निम्नलिखित सन्दर्भमा भएको छ :

यो कुपोषित शिशु
छोरो हो मेरो
बलात्कारको परिणाम
अज्ञात छ उसको बाबु
मेरा निमित्त पनि ।

(पारिजात, २०७३, आमा, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १७६)

पारिजातका कवितामा सामाजिक, सांस्कृतिक, जैविक र यौनिक उत्पीडन अभिव्यञ्जित भएको छ । उनका धेरैजसो कविताका नारी पात्रहरू यौनिक उत्पीडनले ग्रसित छन् भने कतिपय कवितामा सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्पीडन पनि रहेको छन् । उपर्युक्त कविताशमा यौनिक हिंसा (बलात्कार) बाट जन्मेका बच्चाहरूलाई पोषिलो खाद्य पदार्थको अभावमा कुपोषण भएको र धेरैजनाबाट बलात्कृत आमाहरूले त्यसको बाबू पहिचान गर्न नसकेको यथार्थ अभिव्यञ्जित भएको छ । यसरी पुरुषका वासना पूर्तिका साधनका रूपमा महिला बस्तुकरण भै उपयोग हुने र धेरै पुरुषका वासनापूर्तिका साधन बन्दा बलात्कृत पुरुष किटान गर्न नसकी पीडा भोगेर बाँच्न बाध्य भएको यथार्थले नारी उत्पीडनको बोध गराएको छ । पूर्वीय परम्परा र हिन्दू धर्म अनुसार नारीलाई हेर्ने हो भने पनि प्रकृतिका रूपमा नारीलाई र पुरुषका रूपमा पिता वा पतिलाई लिएर तिनको सम्बन्धका बारेमा विमर्श भएको छ । यसर्थ प्रकृतिको स्वत्व पुरुषमाथि भएभैं नारीको अस्तित्व पनि पुरुषमा केन्द्रित रहेकाले सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्पादनका रूपमा परापूर्व कालदेखि नारीमाथि लैङ्गिक उत्पीडन कायम रहेको विषय विमर्श भएको छ । एकातिर बलात्कृत नारीले बलात्कारीलाई किटान गर्न सकेकी छैन भने अर्कोतिर कुपोषित बच्चाको जिम्मेवारी एकलै लिनु परेको छ । यो अवस्थामा उसले यौनिक हिंसाका कारण उत्पीडन भेल्ले बाध्य भएकी छ । सामन्तवादी समाजव्यवस्थामा नारीहरू सामाजिक तथा सांस्कृतिक उत्पीडन भोग्न बाध्य हुन्छन् भन्ने विषयलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

आइमाईको जातलाई खै र सुख मेरी आमा ?
भोक लाग्यो खाउँ खाउँ नभन्नु रे

सहनु रे, पखिनु रे
 सङ्गीनी खेल्दा यसै भन्थे दिदैहरू ।
 कति ढिलो गरी भोज खाएका यी जन्तीहरूले
 फेरि यिनीहरू छिल्लिएका कति नि
 बोल्न हुने नहुने सबै बोल्छन्
 म एउटी आइमाईको इज्जत राखिदिनन्
 त्यसैले त हेप्दा रहेछन् विष्टहरूले
 हे दैव परायको घरमा बस्ने कसरी ?
 मेरी आमा मुटुमा एक जना राखेर
 अर्कोसंग जुनी बिताउँ कसरी ?
 सपनीमा एक जना आउँछ
 बिपनीमा अर्कोलाई बोलाउँ कसरी ?

(पारिजात, २०७३, आमा, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १७६)

उपर्युक्त कवितांशमा नारीले नारी हुनुकै कारण उत्पीडन भोगेर बाँच्न परेको यथार्थलाई प्रस्तुत उद्धरणमा परम्परित पितृसत्तात्मक नेपाली समाजमा नारीहरूको भूमिका स्थान कस्तो हुन्थ्यो भन्ने पक्ष उद्घाटन भएको छ । यसमा नारीका अनुभव, अनुभूति र तिनका सोचलाई सत्तासीन पुरुषले सदैव अपमान, शोषण, दमन र हिंसा गर्ने सामाजिक संरचनाको अभ्यासलाई प्रष्ट पारिएको छ । सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थामा नारीले पतिको नामसमेत उच्चारण गर्न नहुने, पति रूपलाई देवत्वकरण गर्नुपर्ने यथार्थको उद्घाटन गरिएको छ । पत्नीले पतिलाई सधैं माया गर्नुपर्ने, भनेको मान्नुपर्ने, उसका लातबाट सबैलाई निरीह बनेर सहनुपर्ने भाष्यले लैङ्गिक दासत्व अभिव्यञ्जित भएको छ । कवितामा नेपाली समाजमा लिङ्गका आधारमा भालेपोथी संस्कृतिका सम्बन्धमा शक्तिसम्पन्न भई सत्तामा रहेको पुरुषले नारीलाई अधीनमा राख्ने परम्पराको उद्घाटन भएको छ । पुरुष शासन सत्तामा रहने हुनाले पति रूपले आर्जित सम्पत्तिका रूपमा ग्रहण गरेका पत्नीहरूले पतिले जे गरेपनि सहेर बस्नुपर्ने, सामाजिक सांस्कृतिक भाष्य निर्माण भएको छ । यो अवस्थामा परम्परित समाज व्यवस्थामा अन्तर्निहित रहेको लैङ्गिक विभेदको विषयलाई सङ्गीनी खेल्दा पनि पत्नीहरूले नै पत्नी वा नारी भनेका पतिलाई रिझाउने जात हुन् भन्दै नारीद्वारा नारी नै उत्पीडित हुने भाष्यको निर्माण पितृसत्तामा हुने विषयको उठान भएको छ । परम्परित पितृसत्तात्मक शासन व्यवस्थामा पुरुष शासकका रूपमा शक्तिशाली भूमिकामा रहने र नारी मानव भएर पनि निरीह प्राणीका रूपमा शासित भइरहनुपर्ने भाष्य निर्माण हुनु पितृसत्ताको उपज हो । पुरुष सत्तामा रहने हुनाले पत्नीरूप आज्ञापालक भएर रहनुपर्ने, वस्तुसरह कठपुतली भएर नाच्नुपर्ने यथार्थको प्रस्तुतिले सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा अन्तर्निहित नारी उत्पीडनलाई पुष्टि गरेको छ । कविले समाजमा लिङ्ग मैत्री परिस्थिति निर्माण हुन नसकेको यथार्थलाई निम्न लिखित कवितांशमा प्रस्तुत गरेकी छन् :

वनपाले र उनका मतियारहरूले मेरो ज्ञानसँग
 जथाभावी गरे
 मेरो इज्जत सबै लुटे

मलाई रत्ताममे पारे
 काल नआएकी म मर्न सकिन हजुर
 माइती एका देशमा
 लोग्ने निम्छ्रो
 ठुला बडाको मुख हेरी गाउँलेहरूले मलाई
 यहाँ ल्याईदिए हजुर
 बाहिर मेरो रक्षे गर्ने कोही छैन ।
 मलाई ऊ त्यो झ्यालखाना भित्र राखिदिनुहोस् हजुर ।
 झ्यालखाना भित्र ।

(पारिजात, २०७३, बलात्कृतको बयान, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १५६)

प्रस्तुत कवितांशमा नारीहरू मेलापात गर्दा होस् वा घाँसदाउरा गर्दा सुरक्षित रहन नसक्ने पुरुषले हिंसात्मक दृष्टिले हेर्ने र तिनका शरीरलाई जबर्जस्त उपभोग गर्ने यथार्थ उजागर भएको छ । पितृसत्तामा पुरुष वा पतिरूप सर्वेसर्वा बनेर केन्द्रमा रहने हुनाले नारीलाई जहाँ पायो त्यही दुर्व्यवहार गर्दा मानसिक रूपमा आघात उत्पन्न भएको भाव कवितांशमा आएको छ । सत्तासीन पुरुषले नारीको अस्तित्व र अस्मिता लुटिदिँदा रक्षिता, डरपोक र रुन्चे भएर बाँच्नु परेको यथार्थ कवितांशमा अभिव्यञ्जित भएको छ । पुरुषको ज्यादतिका कारण बलात्कृत नारी सार्वजनिक हुन नसकेको यथार्थलाई कवितामा उल्लेख गर्दै नारीमा उत्पन्न मानसिक आघातलाई 'मलाई झ्यालखानामा राखिदिनुस्' भन्ने अभिव्यक्तिले पुष्टि गरेको छ । नारीहरूले भोग्नुपरेका विभिन्न किसिमका समाजिक सांस्कृतिक हिंसाको कारकका रूपमा पितृसत्ता रहेको भावलाई कवितांशमा भएको छ । उनका कवितामा नारीहरूले भोग्नुपरेका विभिन्न किसिमका समाजिक सांस्कृतिक हिंसा र उत्पीडनका साथै यौनिक उत्पीडनलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

लोग्नेलाई त मैले यज्ञमा मात्रै देखेकी
 टोपीमा लालुपातेको फुल घुसारेर
 निधारमा तीनवटा सीतारा टाँसेर
 गालामा अलि अलि लाली घसेर
 आएको मेरो अध बैँसे दुल्हा
 आरन जस्तै अँध्यारो र खलातीजस्तै धुम्रो थियो ।
 ए हाँस्नु भएको हजुर त ।
 यसको गोडा पखालेको पानी खानू
 साँभबिहान यो तेरो देवता हो भनी बूढी बज्यैले भन्दा
 घुम्टो भित्र म रोएकी
 खै कसरी देखाउ गालामा आँसुको डोब बस्दैन हजुर
 पहरामा खहरेको डोब बसेजस्तै

(पारिजात, २०७३, एउटी स्वास्नीमान्छेको अन्तर्वार्ता, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृष्ठ १४६ - १४७)

प्रस्तुत कवितांशमा पितृसत्तात्मक परम्परित सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा नारीलाई जीवन साथी रोज्न, बुझ्न, छान्न अवसर प्राप्त नभएको यथार्थ प्रस्तुत भएको छ । नारीहरू लैङ्गिक समानता र समताको अवसरबाट सधैं बञ्चित हुनुपर्ने र पत्नी रूप सधैं पतिरूपको नियन्त्रणमा उत्पीडित भएर बाँच्नुपर्ने यथार्थलाई कवितांशमा प्रस्तुत भएको छ । पत्नी भैसकेपछि पनि आफ्नो पतिलाई चिन्न गाह्रो भएको र जस्तोसुकै रूपसौन्दर्य, स्वभाव भएपनि बाआमा अथवा परिवारले चयन गरेको व्यक्तिलाई पतिका रूपमा स्वीकार्नु पर्ने बाध्यात्मक अवस्थामा नारीहरू पतिका दास बनेर रहने यथार्थ उद्घाटन भएको छ । पुरुष वा पतिलाई देवताको रूप मानेर पूजा गर्नुपर्ने, गोडाको पानी खानुपर्ने सामाजिक सांस्कृतिक निर्मितिका कारण पत्नी रूप उत्पीडित, शोषित र निरीह भएर बाँच्नु परेको यथार्थ अभिव्यञ्जित भएको छ । आमा, हजुरआमाहरूले यही लैङ्गिक भेदको संस्कृतिलाई पुस्तान्तरण गर्दा पितृसत्ता हावी भएको यथार्थ प्रस्तुत भएको छ । पितृसत्ताले निर्माण गरेको सामाजिक सोचले लैङ्गिक भेदलाई टेवा पुऱ्याएको छ । धर्म, संस्कार, समय, समाज आदिका आधारमा छोरा र छोरीमा भेद गर्ने र नारीले नारी हुनकै कारण समाजमा उत्पीडन भोगेर बाँच्नुपर्ने यथार्थ कवितामा अभिव्यञ्जित भएको छ । रूढिवादी सोच र परम्पराका कारण पितृसत्ताले निर्माण गरेका भाष्यले नारीले आफूले भोगेका पीडालाई समेत सार्वजनिक गर्न नसकेको यथार्थ अनुभूतिका रूपमा आएको छ । हिंसात्मक व्यवहार पितृसत्ताले निर्माण गरेको नारी नियन्त्रणको अर्को रूप हो । नारीलाई जाति, धर्म, सामाजिक सांस्कृतिक परम्परा आदिका कारण प्रचलित कुप्रथाका नाममा नारीहरू बलात्कृत भएर विवशता आँसु पिएर बाँच्नुपर्ने अनुभव र अनुभूतिलाई निम्न लिखित कवितांशमा प्रस्तुत भएको छ :

प्रस्तुत कवितांशमा सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा महिलाले आफ्नो स्वतन्त्र निर्णय गर्न पाउने अधिकार पनि पुरुषद्वारा नियन्त्रित हुने विषयमा विमर्श भएको छ । किनारामा रहने श्रमिक महिलालाई श्रम गरेको मात्र थाहा हुने, दुःख गरेको थाहा हुने, फाटेका अरुका जडाउरी लगाएको मात्र थाहा हुने तर जवानी आएको थाहै नहुने निरङ्कुश शासकले उसको जवानी उसले पत्तै नपाउने गरी रित्याइदिएको विषय प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । भुँइ मान्छेको जवानी आएको त जिममाल मुखियालाई मात्र थाहा हुने विषयले नारी उत्पीडनको चरम अवस्थालाई संकेत गरेको छ । यस्ता भुँइ मान्छेका जीवन र जवानी मुखिया जिम्मावालले थाहै नदिइ रित्याइदिने प्रसङ्गले नारी उत्पीडन पुष्टि भएको छ :

कि उसले एउटा ठुलो जात र
ठुलो हैसियतको तन्नेरीसँग प्रेम गरेकी थिइ
प्रेमको प्रतिपादन स्वरूप ठालुहरूले उसलाई
कपाल खौरेर गाउँ घुमाइदिएका थिए
उसको कातर प्रेमी आमाको काखभित्र लुक्न गएको थियो
उ प्रेमको आवाज बोकेर गाउँ डुली
बदलामा उसको सर्वस्व खोसियो ।
गाउँका जालि फटाहाहरूले उसको शरीरलाई सिङ्गै लुटे र
उसलाई यो वेश्या हो भनिदिए
मेरी साथी आज उ बौलाही भएकी छे ।

(पारिजात, २०७३, प्रेम कथा, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १३९-१४०)

उपर्युक्त कवितांशमा एउटी नारीले आफूभन्दा माथिको जात र हैसियतको पुरुषसँग प्रेम गर्दा उसको प्रेमीलाई सामन्तवादी समाजले र सस्कारका नाममा टाउको खोरेर सहर घुमाइदियो, विछोड गराइदियो । लिङ्गीय रूपमा आवजविहीन नारी प्रेमको आवजसहित गाउँ डुल्दा सत्तासीन सामन्तीहरूले न्याय प्रदान गर्नुको बदला शीक्रका आधारमा उसको सर्वस्व हरण गरी अस्तित्व लुटे, शरीर उपभोग गरे र बेश्याको उपमा दिएर सार्वजनिक गरे । यस्तो अवस्थामा ऊ पागल भएर बाँच्न बाध्य भई । उसको मनोबल घट्यो, ऊ मानसिक अभिघात भोग्न बाध्य भई । यसरी सामन्तवादी समाजको व्यवस्थाका कारण अन्यायमा परी । ऊ न्यायको खोजीमा हिड्दा विद्रोहीकरणमा परी । यस्तो अवस्थामा उसलाई पितृसंस्था र त्यसका भाष्यले सहज रूपमा खुलेर बाँच्न दिएनन् । यसरी उपभोग्य वस्तुको रूपमा वस्तुकरण भएकी नारी पात्र मानसिक अभिघातमा परी र उत्पीडनको सिकार भई, मानसिक सन्तुलन गुमाएर बाँच्न बाध्य भई । यस्ता उत्पीडित महिलाको पक्षमा नारीवादले वकालत गर्दछ । यस्ता परम्परित सामाजिक सांस्कृतिक कुसंस्कार र अन्धविश्वासका कारण नारीहरू पशुभन्दा पनि अपमानित भएर बाँच्न बाध्य भएको विषय कवितांशमा यसरी आएको छ :

जसरी आज तिमी
दाइजोको लावा लस्करसँग घुम्तो भित्र लुकाई
पशुलाई जस्तै रुवाउँदै भित्र्याउने गछौं
त्यसैले तिमी यति विमुख नहोउ
यति निहृदयी नबन
यति बैगुनी नहोउ
तिमी मेरो उत्पीडन बुझ्दैनौ
म तिम्रो उत्पीडन बुझ्छु ।

(पारिजात, २०७३, मानुषी, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १२८)

प्रस्तुत कवितांशमा सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा किनारीकृत हुन पुगेकी नारीको उत्पीडन प्रस्तुत भएको छ । पितृसत्तात्मक समाजको मूल प्रकृति महिलाका अधिकारमाथि नियन्त्रण गरी प्रभुत्व कायम गर्ने र उनीहरूलाई अधिनस्थ गरी आफू मालिक बन्ने हो । यस कवितांशमा पुरुषले नारीलाई मानवीय अस्तित्व प्रदान गर्न नसकी वस्तुसरह दाइजोको लावालस्करसाथ भित्र्याउने प्रवृत्तिप्रति प्रतिरोधी चेतना र चिन्तन व्यक्त भएको छ । दाइजोको लस्करसँग पशुकै दर्जामा राखेर भित्र्याउने प्रवृत्तिप्रति कवितांशमा व्यङ्ग्यात्मक भाव अभिव्यक्त भएको छ । नारीपुरुषको सहअस्तित्व र सहकार्यबिना समाज गतिशील हुन नसक्ने भावलाई व्यक्त गरिएको यस अभिव्यक्तिमा उत्पीडक पुरुषलाई उत्पीडन एक आपसमा बाँडेर बाँच्नुपर्छ भनी पीडित नारीका तर्फबाट सहअस्तित्वको लागि अनुरोध गरिएको छ । यहाँ उत्पीडक पुरुषलाई यति विमुख र निर्दयी नहुन अनुरोध गरिएको छ । नारीको सहनशीलता, धैर्यता र क्षमाशीलतालाई कमजोरीका रूपमा नलिन अनुरोध गरिएको छ । सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा महिलाले आफ्नो स्वतन्त्र निर्णय गर्न पाउने अधिकार पनि पुरुषद्वारा नियन्त्रित हुने विषय कवितामा यसरी आएको छ :

ज्यू
काम गरेको मात्र थाहा छ,
दुःख पाएको मात्र थाहा छ ।

फाटेको चोलो र जडाउरी गुनिउँ
 लगाएको मात्र थाहा छ
 जोवन सोध्नुभएको कसले ?
 त्यो त हजुर आएको गएको थाहा छैन,
 खै जान्ने सुन्नेले भनेको
 मेरो जीवन त जिम्मुवालको ऊ त्यो
 गहुँ बारीमा सप्रिसक्यो रे ।

(पारिजात, २०७३, एउटी स्वास्नी मान्छेको अन्तर्वार्ता, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १४६)

प्रस्तुत कवितांशमा सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा महिलाले आफ्नो स्वतन्त्र निर्णय गर्न पाउने अधिकार पनि पुरुषद्वारा नियन्त्रित हुने विषयमा विमर्श भएको छ । किनारामा रहने श्रमिक महिलालाई श्रम गरेको मात्र थाहा हुने, दुःख गरेको थाहा हुने, फाटेका अरूका जडाउरी लगाएको मात्र थाहा हुने तर जवानी आएको थाहै नहुने निरङ्कुश शासकले उसको जवानी उसले पत्तै नपाउने गरी रित्याइदिएको विषय प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । भुइँ मान्छेको जवानी आएको त जिम्माल मुखियालाई मात्र थाहा हुने विषयले नारी उत्पीडनको चरम अवस्थालाई संकेत गरेको छ । यस्ता भुइँमान्छेका जीवन र जवानी मुखिया जिम्मावालले थाहै नदिई रित्याइदिने प्रसङ्गले नारी उत्पीडन पुष्टि भएको छ । कवितामा किनारामा रहने श्रमिक महिलालाई श्रम गरेको मात्र थाहा हुने, दुःख गरेको थाहा हुने, फाटेका अरूका जडाउरी लगाएको मात्र थाहा हुने तर जवानी आएको गएको थाहै नहुने यथार्थ प्रस्तुत भएको छ । सामाजिक तथा सांस्कृतिक मूल्यमान्यताका कारण किनारामा रहेको यो शक्ति सधैं शासकको डर, धम्की र त्रासमा उत्पीडित भएर बाँच्नु परेको छ । निरङ्कुश शासकले उसको जवानी उसले पत्तै नपाउने गरी लुटिदिएको छ, रित्याइदिएको छ र अस्तित्वहीन अवस्थामा बाँच्न बाध्य बनाएको विषय प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । सामन्तवादी समाजव्यवस्थामा यस्ता भुइँमान्छेका जीवन र जवानी मुखियाजिम्मालले थाहै नदिई रित्याइदिने प्रसङ्गले नारी उत्पीडनलाई पुष्टि गरेको छ । नारी स्वतन्त्रता, यौनिकता र शरीर राजनीतिसँग सम्बन्धित विषय अन्तर्वस्तुका रूपमा रहेको कवितांशमा यसरी व्यक्त भएको छ :

म बेरिइसकेकी छु कात्रोमा
 चिहानजस्तै भैसकेको छ मेरो ओछ्यान
 कोही बिलिन हुन खोज्छ ममा
 कोही जान खोज्छ मबाट
 तर यसैलाई मैले आफ्नो सेस मान्न सकिन ।
 म त मर्दै बाँच्दै गर्छु रात विरात आफ्नो लास अघि सारेर
 म चिता खाएर रोइरहेकी हुन्छु,
 म आफ्नै लासको मलामी
 नमर्दै बनिसकेकी छु याक
 आधा मसान त मैले चहारिसकें ।

(पारिजात, २०७३, मृत्युका अंगालामा, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. ५९)

प्रस्तुत कवितांशमा कष्टकर जीवन व्यतीत गरेकी नारीको मानसिक उत्पीडन अभि पीडादायी हुने विषय अन्तर्वस्तुका रूपमा आएको छ । कवितामा सधैं शक्तिशाली, साहसी र बलवान् भएर सत्तामा रहने पितृसत्तात्मक शासन व्यवस्थामा जिउँदै मरेतुल्य भएर बाँच्दाको पीडा व्यक्त भएको छ । कवितांशमा पुरुषले पारिवारिक निर्णयमा महिलाको भूमिकालाई स्वीकार गर्न नसक्दा नारी उत्पीडनमा परेको यथार्थ अभिव्यक्त भएको छ । कवितांशले व्यक्तिका इच्छा विपरीत गरिने जबर्जस्तीकरण, डर, त्रास र धम्कीमा नारीहरू सामाजिक, सांस्कृतिक तथा यौनिक उत्पीडनमा परेको र यस्ता उत्पीडन भोग्ने नारीहरू मानसिक पीडालाई सहन नसकी पटक पटक मर्दै अस्तित्वविहीन अवस्थामा बाँच्दा अभिघातको सिकार भएको भावानुभूति वस्तुतत्वमा अभिव्यञ्जित भएर आएको छ । सामन्तवादी समाजमा उत्पीडित नारी जीवितै आफ्नो मलामी बनेको, अँध्यारा कुनामा बस्ने भूतको प्रतिरूप बनेको विषयले नारी उत्पीडनलाई बोध गराएको छ ।

अन्धकार र दुर्गन्धमा पल्किरहेको भुस्याहा कुकुर
तिमीभन्दा म कति पनि टाढा छैन
दिनभर घाममा आड तन्काएर
म तमिएँ बसेकी छु
आफ्नो लाछी लोम्नेको लात खान
नसोध यो प्रहार
यस प्रहारको त मलाई भोक लाग्छ

(पारिजात, २०७३, नसोध मलाई, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू पृ. ६७)

प्रस्तुत कवितांशमा दुर्गन्ध र अन्धकारमा पल्केका भुस्याहा कुकुरलाई उत्पीडनको प्रतीकका रूपमा चिनाउँदै नारीको उत्पीडित अवस्थालाई उजागर गरिएको छ । सधैं उत्पीडनमा अभ्यन्तरित भएर बाँचेकी नारीले उत्पीडनमा अभ्यस्त जीवनले हरेक क्षण उत्पीडनको भोक लाग्ने विषयलाई अगाडि सार्दै व्यङ्ग्यात्मक भाव अभिव्यक्त गरेकी छ । यसरी सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाजमा उत्पीडनमा अभ्यन्तरित हरेक नारीले उत्पीडन पुरुषका शारीरिक, मानसिक, भाषिक उत्पीडनलाई सहज रूपमा आत्मसातीकरण गरी भुस्याहा कुकुरजस्तै भएर बाँचेको भाव अभिव्यञ्जित भएको छ ।

लाज शर्म एउटै हो हजुर आइमाई जात सबैको
रुझ्नु, भिझ्नु, चिसिझ्नु, खट्नु
सुक्खा खोकी लाग्छ ज्वरो आउँछ रातभरि
मर्ने काल आउँदैन बाँच्ने मन छैन मालिक

(पारिजात, २०७३, जुठी दमिनीको अभिव्यक्ति, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १५९)

यस कवितांशमा सबै नारीका उत्पीडन समान प्रवृत्तिका हुने विषयमा विमर्श भएको छ । सबै किसिमका उत्पीडन भोगेका नारीहरू शारीरिक उत्पीडनका साथै मानसिक उत्पीडनमा पर्ने हुनाले जबर्जस्ती मालिकको प्रभुत्वलाई

स्वीकार गरी जिउँदा जिउनुको अर्थ नरहेको भाव अन्तर्वस्तुका रूपमा आएको छ । शारीरिक र मानसिक पीडामा बाँच्नुको कुनै औचित्य नभएको भाव कवितामा अभिव्यञ्जित भएको छ ।

यो तेरो देवता हो भनी
बूढी बज्यैले भन्दा
घुम्टो भित्र म रोएकी
खै कसरी देखाउँ
गालामा आँसुको डोब बस्दै न हजुर
पहरामा खहरेको डोब बसेजस्तै
ज्यू
माइत त सात खोला सात डाँडा उता छ
मैले बालक कालमा देखेको सपनाजस्तै
मेरो मुटुभित्र भएर पनि कति कति टाढा
जै जन्म सोध्नुभएको ?
ज्यू यिनै दुइटा छोरा
च्यासे र पुन्टे डेढ वर्षको फरक छ
ढाँटेको भए यो आगो हातैमा छ हजुर
यो च्याँसे
मुखियाको घर बनाउने दुःखा बोक्दाबोक्दै पाएकी
नाम्लो त थाप्लोमा थियो गाँठे,
फरियामा पोको पारेर ल्याएँ
छाप्रोमा सालनाल काँटे
फेरि मुखियाको धान गोड्दागोड्दै हिलोमा जन्मियो यो पुन्टे ।
हिलोमा जन्मनेहरूलाई कहाँ लेखेको हुँदोरहेछ र सिमलको भुवा
ज्यू हुर्काउँदै छु हजुर हुर्काउँदै छु
नाझैभुतुझै ।

(पारिजात, २०७३, एउटी स्वास्नी मान्छेको अन्तर्वार्ता, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. १४७)

प्रस्तुत कवितांशमा परम्परित पितृसत्तात्मक सामन्तवादी समाज व्यवस्थामा नारीद्वारा नारी उत्पीडनका भाष्य तयार हुने हुनाले नारी जीवन अत्यन्त कष्टकर हुने अनुभूति प्रस्तुत भएको छ । पतिलाई देवताका रूपमा मान्नु पर्ने र पत्नी दासीसरह रहनुपर्ने अर्ति बूढी बज्यैबाट सुनेकी बुहारी पात्रको भावानुभूतिले पतिपत्नीको सम्बन्ध उत्पीडकउत्पीडित रहने यथार्थ पुष्टि भएको छ । यसका साथै कवितांशमा परम्परित पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थामा बालविवाह हुने र माइतीबाट टाढा हुँदा सहाराविहीन अवस्थामा बाँच्न विवश भएको अवस्थालाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कवितामा आत्मनिर्भर हुन नसकेका आर्थिक अभावसहित उत्पीडनमा परेका विवश नारीका कथा र व्यथा उधिनिएका छन् । नारीले अत्यन्त पीडा बोधका साथ जीविकोपार्जन गर्ने सन्दर्भमा सन्तान हुर्काउँदाको उत्पीडन कवितांशमा

पोखिएको छ । आफ्नो शरीर र सन्तानको भन्दा सामन्तवादी साहूको कामलाई महत्त्व दिनुपर्ने शासन व्यवस्थाका कारण पहिलो बच्चा थाप्लोमा दुङ्गा बोकेको नाम्लोसहित जन्मेको र आफ्नै धोतीमा पोको पारेर छाप्रोमा ल्याई सालनाल गरेको विषयको विमर्श भएको र दोस्रो बच्चा मुखियाको खेतमा धान गोड्दागोड्दै हिलैमा जन्मिएको कारुणिक दृश्यले निम्नवर्गीय महिलाको उत्पीडन अभिव्यञ्जित भएको छ ।

प्रिय

हेर्ने नपाई आँखाबाट ओभेल भएका तिमीलाई
बोल्ने नपाई टाढा भएका तिमीलाई
मस्तिष्कमा उभ्याउने यथेष्ट साधन छैन
रकेटका उडानले कल्पनालाई ढीलो बनाइसकेछ क्यार
मानचित्र राखेर उड्दाउड्दै पनि
दुर्घटनामा परिदिन्छ मेरो आतुरता
अब म अब म
सात समुन्द्र पार गरेर आउँदिन

तिमीलाई यहाँ म मेरो चौतारीमा हेर्छु । (पारिजात, २०७३, लाहुरेलाई एक रोगी प्रेमिकाको पत्र पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. ५६)

प्रस्तुत कवितांशमा शारीरिक रूपमा कष्टकर जीवन व्यतीत गरेकी नारीको मानसिक उत्पीडन अभिपीडादायी हुने विषय अन्तर्वस्तुका रूपमा आएको छ । कवितामा सधैं शक्तिशाली, साहसी र बलवान् भएर सत्तामा रहने पितृसत्तात्मक शासन व्यवस्थामा एक रोगी प्रेमिकाले विशेष परिस्थितिका कारण मनमा सजाएको मान्छेलाई हृदयको ढोका खोलेर हेर्ने नपाउँदै उसँग बिछोडिनु पर्दा जिउँदै मरेतुल्य भएर बाँच्दाको पीडा व्यक्त भएको छ । कवितांशमा पुरुषले भोग्नुका रूपमा नारीलाई हेर्ने हुनाले आत्मिक प्रेम प्रदर्शन गर्न नसकेको गुनासो अभिव्यक्त भएको छ । प्रेमीले रोगी प्रेमिकाको आत्मिक प्रेमको मूल्य बुझ्न नसकेको, पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाका कारण उसको त्याग र समर्पणलाई स्वीकार गर्न नसक्दा नारी उत्पीडनमा परेको यथार्थ अभिव्यक्त भएको छ । कवितांशले आत्मिक प्रेमको दुर्घटनामा उत्पीडनमा परेकी प्रेमिकाको मनोभावलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

प्रिय आज आत्मसमर्पणको दिन हो,
के मलाई पहिराइदिनौ
अश्रुबुँदहरूको माला
जसका पत्रपत्रहरूको सुगन्धमा
आफैलाई समावेश गर्नु छ ?

(पारिजात, २०७३, आधार, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. २६)

प्रस्तुत कवितांशमा नेपाली समाजमा असन्तुलित शक्तिसम्बन्ध विद्यमान हुनुका कारण नारी उत्पीडनमा परेको अन्तर्वस्तु व्यक्त भएको छ । कवितामा नारीले पुरुषलाई प्रिय शब्दले सम्बोधन गर्दै नारीले पुरुषसँग आत्मसमर्पण गर्दा पुरुषले अश्रुधारा पहिराइदिने व्यङ्ग्यात्मक चेत अभिव्यञ्जित भएको छ । यस कवितांशले नेपाली समाजमा

पुँजीवादी उपभोक्तावादी समाज व्यवस्थाले नारी शरीरलाई वस्तुकरण गरी उपभोग गर्ने परम्परालाई उजागर गरेको छ । कवितामा लैङ्गिक समता र समानताको भाव नहुँदा नारी पुरुषमा समर्पित हुनुपर्ने र समर्पित हुँदा उत्पीडन भोग्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्थाको चित्रण यसरी गरिएको छ :

बन्धन मेरो बाहुडोरको
तँलाई प्रिय लाग्ने
बाध्न खोज्दा आदर्श सूत्रले
तेरो मुटु फुत्केर जाने
अधरमा लालयित तेरो प्रेम ।
आह्वान गर्दा मेरो आत्माले
तेरो हृदय कम्पित हुने
सदा मेरै उच्छ्वासमा तँ विलास लुट्न खोज्ने
अधरमा प्रेरित तेरो प्रेम । ?

(पारिजात, २०७३, गीत, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, पृ. २७)

प्रस्तुत कविताशमा सामन्तवादी नेपाली पितृसत्तात्मक समाजमा नारी शरीरको वस्तुकरण हुने यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कवितामा मांसल प्रेममा रमाउने पुरुषले नारीलाई सत्ता र शक्तिको बन्धनले बाँधेर उपभोग्य वस्तु बनाउँदा नारी उत्पीडनमा परेको भाव अभिव्यक्त भएको छ । कवितामा नारीको आत्मिक प्रेमलाई स्वीकार्न नसक्ने पुरुषप्रति प्रतिरोधी चेतना प्रस्तुत गरिएको छ ।

निष्कर्ष

पारिजातका कवितामा सामाजिक, सांस्कृतिक, जैविकीय र यौनिक उत्पीडनमा परेका नारी जीवनका अभ्यन्तरित पक्षको उद्घाटन भएको छ । उनका कवितामा नेपाली समाजमा विद्यमान वर्गीय विषमताको कालो छायाका कारण निम्नवर्गीय आर्थिक अवस्था भएका नारीको जीवनशैली सामन्तका सामु नतमस्तक भई आफ्नो शरीर नै सुम्पनु पर्ने एवम् बलात्कृत भई जीवन निर्वाह गर्न बाध्य नारीको भूमिका र पहिचानविहीनताको चित्रण भएको छ । सांस्कृतिक रूपमा परेका नेपाली नारी जातीय र एकात्मक पितृसत्तात्मक विचारधाराका कारण पुरुषमै अन्तर्निर्भर भई उनीहरूकै पहिचानका आधारमा बाँच्न बाध्य रहेको विषयलाई प्रस्तुत गर्ने पारिजातका कवितामा नारीमैत्री वातावरणसम्म बन्न नसकेको सामाजिक सन्दर्भको चित्रण भएको छ । पितृसत्ता र सामन्तवादी संस्कृतिका कारण पहिचानविहीन बनेका नारीमाथि पुरुषको एकात्मक नियन्त्रणका कारण नारी शरीरको वस्तुकरण भएको नेपाली समाजको चित्रण पाइने पारिजातका कवितामा यौनिक र जैविकीय रूपमै नारी पुरुषको नियन्त्रणमा रहेको विभेदकारी उत्पीडनको चित्रण भएको छ ।

पारिजातका कवितामा नारी उत्पीडन पात्र र तिनका स्वभाव, क्रियाकलाप, प्रयुक्त भाषा आदिका माध्यमबाट अभिव्यञ्जित भएको छ । कवितामा नारी पात्रले नारी र पुरुष दुबैबाट उत्पीडन भोग्न बाध्य छन् । उनका कवितामा नारी पात्रहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, यौनिक, जैविक उत्पीडनमा परेका छन् । कतिपय कवितामा नारीले नारी हुनुको कारण जैविक उत्पीडन भोग्न बाध्य भएका छन् । पितृसत्तात्मक सामन्तवादी समाजव्यवस्था र त्यसले निर्माण गरेका भाष्य, व्यवस्था आदिका कारण नारी पात्र सती जान बाध्य हुनुपर्ने, दास हुनुपर्ने, जस्तोसुकै उत्पीडन पनि सहनु

पर्ने र त्यसैमा अभ्यन्तरित समाज तथा सस्कारका कारण नारी नारीबाट उत्पीडित हुने सन्दर्भ कवितामा आएका छन् । उनका आमा, मानुषी, प्रेमकथा, एउटी स्वास्नीमान्छेको अन्तर्वार्ता, प्रेम कथा, मृत्युका अंगालामा, नसोध मलाई, बलात्कृतको बयानजस्ता कवितामा नारी उत्पीडन सशक्त बनेर रहेको छ । पारिजातका कवितामा परम्परित सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाका कारण पुरुष केन्द्रमा र नारी किनारामा रहेको भावाभिव्यक्त भएको छ । उनका कवितामा असन्तुलित शक्तिसम्बन्धका कारण पुरुष शक्तिकेन्द्रमा रहेको र नारी सत्ता र शक्तिबाट टाढा रही दोश्रो दर्जाको नागरिकका रूपमा रहेको र निर्णायक तहमा पुग्न नसकेको यथार्थ अभिव्यञ्जित भएको छ । त्यसै गरी उनका कवितामा पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्था र असन्तुलित शक्तिसम्बन्धका कारण नारी उत्पीडित भएको अन्तर्वस्तु प्रस्तुत भएको छ । कवितामा यिनै पितृसत्ता, असन्तुलित शक्तिसम्बन्ध र नारी उत्पीडनका कारण नारी शक्ति पछाडि परेको कवितामा भाव, अन्तर्वस्तु, भाषा, वस्तु, उद्देश्यका माध्यमबाट अभिव्यञ्जित भएको छ । मूलतः उनका कवितामा पितृसत्ता, असन्तुलित शक्तिसम्बन्ध र नारी उत्पीडनका विरुद्ध भावाभिव्यक्त भएको छ । त्यसैले यी कवितामा नारीपक्षीय भावसौन्दर्य मूल्यसापेक्ष बनेर आएको निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ ।

सन्दर्भसूची

- गङ्गौली, नारायणप्रसाद (सन् २०१९). नेपाली कवितामा नारी चेतना. *त्रिभुवन विश्वविद्यालय जर्नल*, २३(२), १७१ - १८६ ।
- गिरी, अमर (२०७५). शब्दचित्रमा पारिजात. *पारिजात विशेषाङ्क*, १०-१४ ।
- त्रिपाठी, सुधा (सन् २०१२). *नारीवादी सौन्दर्य चिन्तन*. भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसनस ।
- त्रिपाठी, सुधा (२०७०). नारीवादी चेतनाको संवाहकका रूपमा मानुषी कविता. *नेपाली नारीवादी समालोचना*. नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पन्त, साधना 'प्रतीक्षा' (२०७८). *समकालीन नारी आख्यानमा पहिचान र विद्रोह*. नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- पाण्डे, ज्ञानु (२०६९). *नेपाली उपन्यासमा लैङ्गिकता*. नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- बुभा, सिमोन द (सन् १९४९). *द सेकेण्ड सेक्स* (महिला, अनु.रमेश सुनार). प्रगति पुस्तक सदन ।
- भट्ट, आनन्ददेव (२०७५). बैसालु वर्तमान पारिजातको काव्यात्मक जवाफ. *पारिजात विशेषाङ्क*, २६-३० ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७३). *आधुनिक नेपाली उपन्यासको सांस्कृतिक अध्ययन*. अप्रकाशित शोध प्रबन्ध. त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७). *सांस्कृतिक अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*. भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- भद्रा, चन्द्रा (सम्पा.२०६७). *लैङ्गिक अध्ययन*. अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन प्रा. लि.।
- रेग्मी, रेखा (२०८०). नेपाली नारी कविताका कवितामा नारीवाद. *के. एम्. सी. जर्नल*, ५(२), ४०७-४२८
- सुवेदी, पुरुषोत्तम (२०७५). बैसालु वर्तमान पारिजातको काव्यात्मक जवाफ. *पारिजात विशेषाङ्क*, १६४-१७१ ।
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Merry, L. (2007). Sexuality: The women's movement today. In L. L. Heywood (Ed.), *An encyclopedia of third wave feminism vol. 1*. Rawat Publication.
- Pilcher, J. and Whelehan, I. (2004). *Fifty key concepts in gender studies*. Sage.
- Tong, R. (1989). *Feminist thought*. Westview Press.